

OCTAVIAN TOROPU

SUCIDAVA ȘI RIPA NORDICĂ A „LIMESULUI” DANUBIAN ÎN EPOCA ROMANĂ TÎRZIE ȘI PALEOBIZANTINĂ

În cadrul preocupărilor arheologiei românești pentru istoria ținuturilor nord-dunărene, din epoca următoare părăsirii oficiale a Daciei Traiane de către romani, o atenție deosebită a fost acordată dominației Imperiului la nordul fluviului în secolele III—VI¹, dominație care a avut o importanță majoră pentru destinele romanității din această parte a Europei.

Dominația Imperiului la nordul Dunării, în epoca romană tîrzie și paleobizantină, este indisolubil legată de situația ripei nordice a „limesului” danubian despre care, însă, lipsesc deocamdată informații mai amănunțite. Deși știrile literare referitoare la această problemă² — cu totul insuficiente — sînt completate, într-o oarecare măsură, de cercetările arheologice întreprinse de-a lungul malului stîng al Dunării de Mijloc și de Jos, începînd de la granița Pannoniei Secunda și pînă la Marea Nea-

¹ D. Tudor, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 649 și urm.; idem, în *Historia*, XIV, Wiesbaden, 1965, 3, p. 368 urm.; idem, în *Dacoromania*, I, Freiburg-München, 1973, p. 149 și urm.; idem, *OR*⁴, p. 415 și urm.; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 464 și urm.; E. Chirilă și colab., *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974, p. 88 și urm.; O. Toropu, *Romanitatea*, p. 13 și urm.; Ligia Bîrzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 53 și urm.; I. Barnea și O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 92 și urm. etc.

² Pentru epoca romană tîrzie vezi Sextus Aurelius Victor, *De caesaribus*, 41, 18, în *FHDR*, II, 1970, p. 25; idem, *Libellus de vita et moribus imperatorum*, 41, 13, în *FHDR*, II, p. 27; *Notitia Dignitatum* Or., VIII, 45—46; XLI, 33; XLII, 16, 24, 37, 39 în *FHDR*, II, p. 209—213; Procopius din Caesareea, *De aedificiis*, IV, 5, 2—7; IV, 6, 34—35; IV, 7, 7—8 în *FHDR*, II, p. 460—463 și 469; Ioannes Lydos, *Despre magistraturile statului roman*, III, 31, și 33 în *FHDR*, II, p. 495; *Chronicon Paschale*, I, 526, 16—17 în *FHDR*, II, p. 585; Theophanes Confessor, *Chronographia*, sub anul 328 în *FHDR*, II, p. 591; Georgios Kedrenos, *Compendiu de istorii*, sub anii 329—331, în *FHDR*, III, 1975, p. 121—123. Pentru epoca paleobizantină vezi *Corpus iuris civilis, Justiniani novellae*, XI, în *FHDR*, II, p. 379; *ibidem*, edictul XIII, capitolul XI în *FHDR*, II, p. 387; Procopius din Caesareea, *Despre ziduri*, IV, 5, 2—7; 6, 3—5, 15—18, 34—35, 37; 7, 7—8, în *FHDR*, II, p. 465 și 469; Ioannes Lydos, *Despre magistraturile statului roman*, II, 28 în *FHDR*, II, p. 493.

gră³, precum și de-a lungul valului cunoscut sub numele de „Brazda lui Novac” de nord, de pe teritoriul României, stadiul și rezultatele acestora din urmă sînt departe de a fi satisfăcătoare. Cu prilejul acestor cercetări, coroborate uneori cu informații scrise, au fost identificate ori s-a putut presupune existența, în secolele III—VI, pe *ripa* nordică a fluviului, a 27 fortificații la care se adaugă altele trei, înregistrate numai de textele antice (în cifră sînt incluse și fortificații mai depărtate de Dunăre).

Cercetări arheologice de mai mare amploare, cu unele rezultate remarcabile în ceea ce privește situația stratigrafică, au fost efectuate numai în fortificațiile de la Gornea, Dierna, de pe Insula Banului, de la Drobeta, Hinova, Ostrovul Mare, Sucidava și Barboși (nu includem în discuție castrul de la Pietroasele care are o situație deosebită). Alte fortificații au fost cercetate numai parțial, sau se află în curs de cercetare (Kuvin, Vrșac Insula Sapaja, Ad Mediam, Puținei, Bistreț și Turnu Măgurele) sau n-au fost încă cercetate în mod sistematic (Șvinița, Tismana-Batoți, Izvorul Frumos, Izvoarele, Desa și Piua Pietrii). În sfîrșit, cîteva fortificații sînt presupuse numai, fără a fi identificate pe teren (Palanka, Moldova Veche, Dubova, Recidiva, Litterata și Daphne) ori fără să fi fost precizate fazele tirzii de reconstrucție (Tibiscum și Pojejena).

Nu toate fortificațiile cercetate prin săpături arheologice au oferit repere cronologice pentru precizarea evenimentelor politice în care a fost angrenat „limesul” danubian în acele vremuri. Pe de altă parte, datele oferite de cercetările arheologice, chiar din două fortificații învecinate, sînt uneori contradictorii, ceea ce sporește gradul de probabilitate pentru ipotezele emise în legătură cu istoria acestora.

În perspectiva părăsirii oficiale a Daciei Traiane de către romani și a retragerii graniței Imperiului pe linia Dunării, în perioada Gallienus-Aurelian, pe *ripa* nordică a fluviului, a fost refăcut castrul Drobeta⁴ și a fost construită *a fundamentis*, pe platoul din sud-estul Sucidavei, o fortificație militară (acestei faze de construcție îi aparține actuala incintă interioară și poarta cu canaturi)⁵.

În perioada postaureliană, pînă la reformele lui Diocletian și Constantin cel Mare, la Drobeta staționa — după cum ne lasă să presupunem altarul

³ Pentru fortificațiile romane tirzii și paleobizantine de pe malul drept al Dunării, sectorul în discuție, vezi V. I. Velkov, *Gradăt v Trakia i Dakiia prez kăsnata anticinost*, Sofia, 1959, p. 60 și 70 și urm.; *Limes u Jugoslavlji*, Beograd, 1961, passim; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968, passim; *Stari kulturi u Derdap*, Beograd, 1968, passim; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 371 și urm.; C. M. Vlădescu, în SMMIM, 4—5, 1971—1972, p. 14 și urm.; Vl. Kondić, în *Actes Mamaia*, p. 39 și urm.; Teofil Ivanov, în *Actes Mamaia*, p. 55 și urm.; Gh. Ștefan și I. Barnea, în *Actes Mamaia*, p. 15 și urm.; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 102 și urm.; Ljubica Zotović și Vl. Kondić, în *Comori arheologice în regiunea Porților de Fier*, f. 1, 1978, p. 196 și urm.; N. Gudea, în Drobeta, 5, 1982, p. 93 și urm.; I. Barnea și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 95 și urm.; Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1983, passim etc.

⁴ M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 77, 81 și 176.

⁵ O. Toropu, *op. cit.*, p. 14; O. Toropu și C. Tăulea, în Drobeta, 5, Drobeta-Turnu Severin, 1982, p. 122.

dedicat, în această vreme, de tribunul *Lupus* lui *Jupiter Cohortalis* — un detașament aparținând, probabil, legiunii a XIII-a Gemina, al cărui centru de comandă se afla la Ratiaria⁶, iar țiglele și cărămidzile stampilate descoperite la Sucidava dovedesc că, în aceeași vreme, se aflau în garnizoană acolo cohortele a III-a și a IV-a ale legiunii a V-a Macedonica, detașate de la Oescus⁷. Prin intermediul acestor unități militare Imperiul putea să controleze teritoriile din nordul fluviului, recent abandonate.

După părăsirea oficială a Daciei, pînă pe la anul 323, romanii au stăpînit malul stîng al Dunării, începînd de la granița sudică a Pannoniei Secunda, grație armatei cantonate în fortificațiile existente în perioada aureliană, la care s-au adăugat altele, refăcute ori construite din nou în epoca tetrarhiei. La sfîrșitul secolului al III-lea și la începutul secolului al IV-lea, pe granița nord-dunăreană a Moesiei Prima au fost construite *castellum*-urile de la Kuvín (?)⁸, de pe Insula Sapaja (?)⁹ și de la Gornea¹⁰ și a fost, se pare, refăcut castrul de la Palanka (?)¹¹, iar pe cea a Daciei Ripensis au fost construite fortificațiile de la Dierna¹² și de pe Insula Banului¹³, a fost reparat castrul de la Drobeta¹⁴, a fost ridicată fortificația de la Hinova¹⁵ și — poate — cele de la Tismana-Batoți (zidăria incintei indică epoca tetrarhiei)¹⁶, Izvorul Frumos (destul de probabil din această vreme ; zidărie specifică epocii ; monede de la Constans I)¹⁷, Ostrovul Mare (incertă ca datare ; este posibil să fie mai timpurie sau din epoca constantiniană ; monedă de la Aurelian)¹⁸, Izvoarele (forma pătrată cu turnuri la colțuri, specifică epocii ; materiale arheologice și monede din secolul al IV-lea)¹⁹, Desa (monede de la Licinius, Constantin cel Mare și

⁶ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 17—18 cu notele 24 și 25, pentru bibl. la care se adaugă E. Popescu, *Inscripțiile din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 353, nr. 402 ; D. Tudor, *OR*⁴, p. 450.

⁷ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 15 cu notele 14 și 15 ptr. bibl. la care se va adăuga E. Popescu, *op. cit.*, p. 296—298, nr. 279—283 ; D. Tudor, *OR*⁴, p. 415. O cărămidă, recent descoperită la Sucidava, poartă o ștampilă retroactivă pe care citim *ROM(ulus) P(rae)P(ositus) C(ohortis) IV* ; a se rectifica — în acest sens lecturile mai vechi (s-a citit greșit *[LV] M PP C III* în loc de *ROM PP C IIII* ; vezi E. Popescu, *op. cit.*, p. 297—298 nr. 282).

⁸ *T I R*, L, 34, Budapeșt, 1968, p. 71 ; N. Gudea, în *op. cit.*, p. 90 și 106.

⁹ *T I R*, L, 34, p. 33 ; Vl. Kondić, în *op. cit.*, p. 44—45 ; N. Gudea, în *op. cit.*, p. 98 și 107.

¹⁰ *T I R*, L, 34, p. 62 ; N. Gudea, în *Actes Mamaia*, p. 173 și urm. ; idem, în *Banatica*, Reșița, 1977, p. 38 și urm. ; idem în *Drobeta*, 5, 1982, p. 107—108.

¹¹ *T I R*, L, 34, p. 33 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 465 ; N. Gudea, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 107.

¹² *T I R*, L, 34, p. 53 ; D. Tudor, în *Dacoromania*, 1, 1978, p. 152—153 ; N. Gudea, în *Actes Mamaia*, p. 177 ; idem, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 109.

¹³ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 206 și urm., cu bibl. la care se va adăuga S. Morintz și P. Roman, în *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 395—396, fig. 2 și 4 ; D. Tudor, *OR*⁴, p. 279 ; N. Gudea, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 110.

¹⁴ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 77 și 176—182.

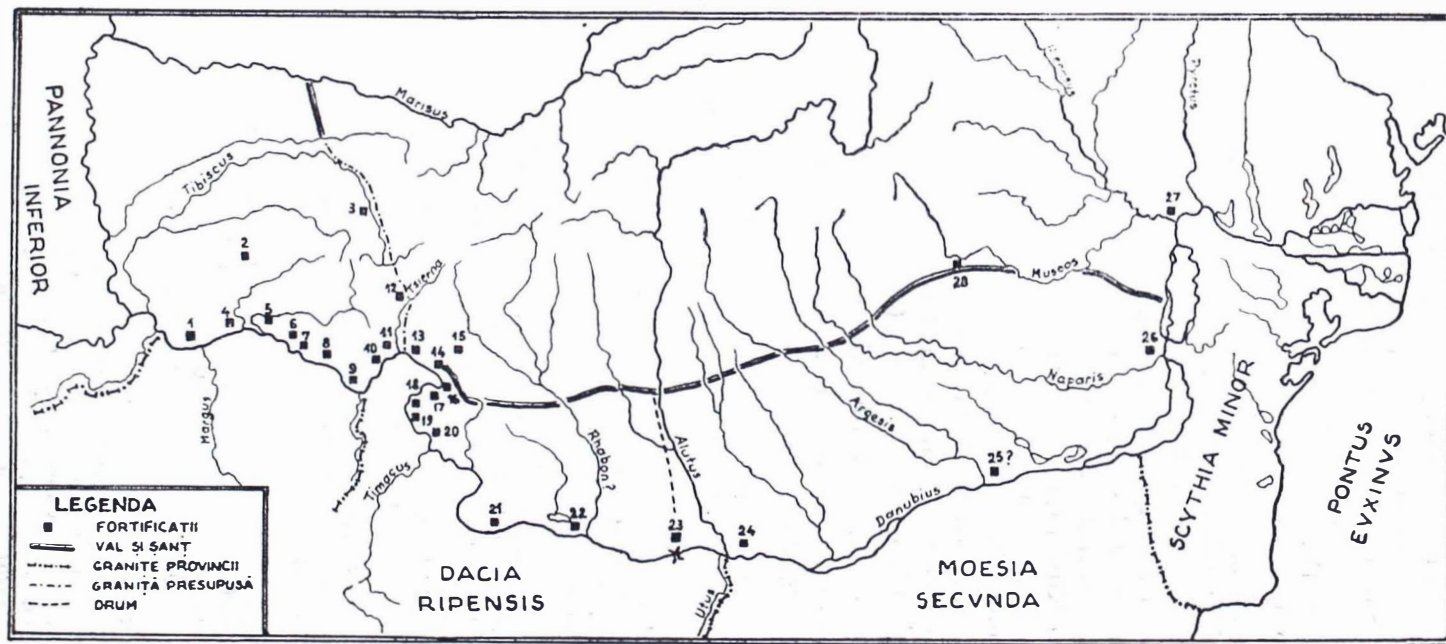
¹⁵ *Ibidem*, p. 186 și urm. ; idem, în *Drobeta IV*, 1980, p. 77 și urm.

¹⁶ D. Tudor, *OR*⁴, p. 265 ; M. Davidescu, *op. cit.*, p. 203.

¹⁷ D. Tudor, *OR*⁴, p. 281 ; M. Davidescu, *op. cit.*, p. 203—204.

¹⁸ Idem, în *Symposia Thracologica*, I, Craiova, 1983, p. 97—98.

¹⁹ D. Tudor, *OR*⁴, p. 279—281 ; M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 204.

1. Kuvin ; 2. Vrșac ; 3. Tibiscum ; 4. Sapaja ; 5. Palanka ; 6. Pojejena ; 7. Moldova Veche ; 8. Gornea ; 9. Svinîța ; 10. Dubova ; 11. Dierna ; 12. Ad Mediam ; 13. Insula Banului ; 14. Drobeta ; 15. Puținei ; 16. Hinova ; 17. Tismana-Batoți ; 18. Izvorul Frumos ; 19. Ostrovul Mare ; 20. Izvoarele ; 21. Desa ; 22. Bistreț ; 23. Sucidava ; 24. Turnu Măgurele ; 25. Daphne ; 26. Piuia Pietrii ; 27. Barboși ; 28. Pietroasele.

Constans I ; ceramică romană târzie)²⁰, Bistreț (la colțuri turnuri semicirculare specifice epocii ; monede de la Diocletian, Licinius, Constantin cel Mare și Constantius II ; tezaur monetar din perioada Constantin cel Mare — Arcadius etc.)²¹, iar Sucidava a fost reparată în urma distrugerilor de mici proporții din anii, circa, 280—295²².

Politica de întărire a graniței nord-dunărene a Moesiei Prima și a Daciei Ripensis, din epoca tetrarhiei, a fost continuată de Constantin cel Mare care a inițiat și fortificarea graniței nord-dunărene a Moesiei Secunda și a Scythiei Minor. Pe lângă construirea unor noi fortificații, a fost necesară refacerea altora, mai vechi, existente în secolele II—III precum și a celor care au ființat după retragerea aureliană, dar care suferiseră distrugeri, mai ales în urma războiului cu goții din anul 323²³, așa cum s-a constatat arheologic la Sucidava²⁴.

Probabil după anul 324 au fost refăcute caestrele de la Vrșac²⁵, Tibiscum²⁶, Pojejena²⁷, Moldova Veche²⁸ și Ad Mediam²⁹, au fost construite turnurile de la Svinița³⁰ și Dubova (?)³¹, a fost reconstruit castrul de la Drobeta³² și a fost ridicat *castellum*-ul de la Puținei³³, iar la Sucidava a fost construită incinta exterioară a cetății și poarta cu cataractă³⁴. Pe granița nord-dunăreană a Moesiei Secunda se pare că a fost construită fortificația de de la Turnu Măgurele³⁵, o alta — Daphne — amintită de izvoarele scrise, neprecizată pe teren, localizată aproximativ în zona de vărsare a Argeșului în Dunăre³⁶, iar pe cea a Scythiei Minor a fost con-

²⁰ D. Tudor, *OR*⁴, p. 274.

²¹ *Ibidem*, p. 265—268 ; O. Toropu, *Romanitatea*, p. 205 nr. 10.

²² O. Toropu și C. Tătulea, în *op. cit.*, p. 122.

²³ Zosimos, *Istorie contemporană*, II, 21, în *FHDR*, II, p. 307.

²⁴ O. Toropu și C. Tătulea, în *op. cit.*, p. 122.

²⁵ E. Chirilă și colab. *op. cit.*, p. 90 ; N. Gudea, în Drobeta, 5, 1982, p. 104 (nu este exclusă refacerea în epoca tetrarhiei).

²⁶ E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 90—91 ; N. Gudea, în Drobeta, 5, 1982, p. 104.

²⁷ *T I R*, L, 34, p. 91 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 465 ; D. Tudor, în Dacoromania, 1, 1, 1973, p. 151 ; N. Gudea, în Banatica, 3, Reșița, 1975, p. 333 și urm. ; idem, în Drobeta, 5, 1982, p. 107.

²⁸ *T I R*, L, 34, p. 81 ; N. Gudea, în Drobeta, 5, 1982, p. 107.

²⁹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 466—467 ; E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 90—91 cu nota 105 ; N. Gudea, în Drobeta, 5, 1982, p. 104.

³⁰ *T I R*, L, 34, p. 108 ; N. Gudea, în Acta MN, 7, 1970, p. 555 și urm. ; idem, în Tibiscus, 3, Timișoara, 1974, p. 141 și urm. ; D. Tudor, în Dacoromania, 1, 1973, p. 151—152 ; Doina Benea, în Tibiscus, 4, 1975, p. 125 și urm. ; idem, în Apulum, 16, Alba Iulia, 1978, p. 202—203 ; E. Popescu *op. cit.*, p. 365—367.

³¹ *T I R*, L, 34, p. 56 ; E. Popescu, *op. cit.*, p. 364—365.

³² M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 179 și urm.

³³ Doina Benea, în SMMIM, 10, 1977, p. 37 și urm. ; N. Gudea, în Actes Mamaia, p. 178 ; idem, în Drobeta, 5, 1982, p. 110 ; pentru datarea fortificației în epoca constantiniană, cf. D. Tudor, în Dacoromania, 1, 1973, p. 154 ; idem, *OR*⁴, p. 291—292 (aici cu unele rezerve) ; O. Toropu, *Romanitatea*, p. 23 și urm. ; M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 182 și urm.

³⁴ O. Toropu și C. Tătulea, în *op. cit.*, p. 122 (unele date sînt inedite).

³⁵ Gr. Florescu, în *R I R*, 15, 1945, 4, p. 432 și urm. ; D. Tudor *OR*⁴, p. 308 (cu bibl. mai vezi).

³⁶ Mai nou vezi I. Barnea și O. Iliescu, *op. cit.*, p. 115—117 și 136—139, cu notele pentru izvoare, bibliografie și discuții.

struită o fortificație la Piuș Pietrii (?)³⁷, a fost refăcut *castellum*-ul de la Barboși³⁸ și — poate — castrul de la Pietroasele³⁹.

La stabilirea momentului de început al fortificațiilor de mai sus (epoca tetrarhiei sau constantiniană) am ținut seama de planul fortificațiilor, tehnica de construire a zidurilor, monedele și materialele arheologice descoperite cu prilejul cercetărilor arheologice ori întâmplător precum și de informațiile de ansamblu ale textelor antice. Unele dintre acestea — mai precis cele aflate mai departe de linia Dunării (Vrșac, Tibiscum, Ad Mediam, Puținei și Pietroasele) — nu puteau fi construite sau reconstruite decât în epoca în care o parte din teritoriile nord-dunărene au fost reanexate Imperiului și aceasta s-a întâmplat în vremea lui Constantin cel Mare. Desigur, soluțiile propuse au un caracter ipotetic.

Începînd cu sfîrșitul secolului al III-lea și pînă în prima jumătate a secolului al V-lea, în fortificațiile de pe malul stîng al Dunării au fost detașate din provinciile sud-dunărene, sau au fost permanentizate unități militare care au asigurat paza fluviului și a avant-posturilor mai departe de Dunăre, au participat la construirea fortificațiilor și a altor lucrări cu caracter strategic sau au luat parte la operațiunile militare întreprinse în teritoriile nord-dunărene. În actualul stadiu al cercetărilor nu cunoaștem decât o parte dintre aceste unități, dat fiind atît penuria izvoarelor literare cît și volumul relativ redus al cercetărilor arheologice din majoritatea fortificațiilor. Cele mai multe dintre unitățile militare din fortificațiile nord-dunărene au fost nominalizate pe baza stampilelor de pe țigle și cărămizi, însă nu este exclus ca materialele respective să fi fost transportate din altă parte la locul descoperirii. De aceea lista lor este, deocamdată, provizorie.

Kuvin. Dacă acceptăm identificarea acestuia cu Constantia-Contra Margum, la Kuvin se afla sediul unui *praefectus militum exploratorum*⁴⁰, unitate provenind din vechile detașamente ale legiunii a IV-a Flavia⁴¹.

Vrșac. O unitate aparținînd legiunii a VII-a Claudia aflată sub comanda lui Mucatra *praepositus ripae*⁴².

Sapaja. Un detașament al legiunii a VII-a Claudia (material tegular cu stampila, tirzie, a legiunii și numele lui *Eufemius praefectus legionis*)⁴³.

³⁷ *T I R*, L, 35, București, 1969, p. 58; D. Tudor, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 159 nota 52.

³⁸ N. Gostar, în *Apulum*, 5, 1965, p. 145 și urm.; idem, în *Danubius*, I. Galați, 1967, p. 107 și urm.; N. Gostar și colab., în Sesiunea de comunicări a muzeelor, 1, București, 1971, p. 418 și urm.; D. Tudor, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 159.

³⁹ Ibidem, p. 159 și urm. cu nota 55 pentru bibl. la care se va adăuga Gh. Diaconu, în Alexandru Odobescu, *Opere*, IV, *Tezaurul de la Pietroasele*, București, 1976, p. 1063 și urm.; Gh. Diaconu și colab., în *Dacia*, NS, 21, 1977, p. 199 și urm.

⁴⁰ *Notitia Dignitatum* Or. XLI, 33.

⁴¹ Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1983, p. 193.

⁴² *I D R*, III, 1, p. 127.

⁴³ *Ibidem*, p. 38—39 nr. 7 d și 9.

Palanka. O unitate a legiunii a VII-a Claudia detașată de la *Viminacium* (cărămidă cu stampila legiunii și numele unui *praefectus legionis*, *Adventinus*, care apare pe materiale de construcție și la *Viminacium*)⁴⁴.

Pojejena. O unitate a legiunii a VII-a Claudia detașată de la *Cuppae*⁴⁵.

Gornea. Un detașament aparținând legiunii a VII-a Claudia, comandat de *Bubalus*, *praepositus ripae*, participă la lucrările efectuate acolo⁴⁶, o unitate a legiunii a V-a Macedonica (?)⁴⁷, o formație constituită din ostași proveniți din armata Daciei *Ripensis*⁴⁸ și o vexilație de *equites sagitarii*, aflată sub comanda lui *Italicus*, *praepositus ripae*⁴⁹.

Șvinița. O unitate a legiunii a VII-a Claudia, aflată sub comanda lui *Hermogenes*, *praepositus ripae*⁵⁰ și un detașament provenind de la *Dierna*, aparținând trupelor din *Dacia Ripensis*⁵¹.

Dubova. O formație a armatei Daciei *Ripensis* detașată de la *Dierna*⁵².

Dierna. Un detașament al legiunii a XIII-a *Gemina* venit de la *Ratiaria*⁵³, un altul al legiunii a IV-a *Flavia*⁵⁴, mai multe unități detașate de la *Diana*⁵⁵, *Transdierna*⁵⁶ sau din alte centre militare ale Daciei *Ripensis*⁵⁷. La unele lucrări efectuate la *Dierna* au participat și unitățile militare garzionate permanent în aceeași fortificație⁵⁸. Din *Notitia Dignitatum* aflăm că la *Zernis* își avea sediul un *praefectus legionis tertiae Geminae*⁵⁹. Avem unele rezerve în ceea ce privește identificarea localității *Zernis* cu *Dierna*⁶⁰. Informația lui *Domitius Ulpus* despre *Zernensium colonia* din *Dacia Traiană* este eronată⁶¹. În *Notitia Dignitatum* nu se face precizarea dacă *Zernis* se află la nord sau la sud de Dunăre. Singura informație care indică poziția localității *Zernes* față de Dunăre o datorăm lui *Procopius* care o plasează la sudul fluviului⁶². Restul izvoarelor literare sau epigrafice, menționează localitatea din nordul Dunării — frecvent sub numele de *Dierna* și — rar — de *Tierna* sau *Tsierna*⁶³.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 38 nr. 9.

⁴⁵ E. Popescu, op. cit., p. 371—372 nr. 427, *I D R*, III, 1, p. 50, nr. 22 și 22 a.

⁴⁶ N. Gudea, în *Banatica*, 1977, p. 89; *IDR*, III, 1, p. 59 nr. 31.

⁴⁷ E. Popescu, op. cit., p. 370 nr. 426.

⁴⁸ *C I L*, III, 8 075, 48 b.; N. Gudea, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 108.

⁴⁹ Idem, în *Banatica*, 1977, p. 88; *I D R*, III, 1, p. 59 nr. 32.

⁵⁰ E. Popescu, op. cit., p. 365—367 nr. 423; *I D R*, III, 1, p. 61—62 nr. 33—34; *Doina Benea*, în *Apulum*, 16, 1978, p. 202—203 și 204.

⁵¹ E. Popescu, op. cit., p. 267 nr. 423 A; *I D R*, III, 1, p. 62.

⁵² *Ibidem*, p. 364—365 nr. 422; *I D R*, III, 1, p. 63.

⁵³ *Ibidem*, p. 360—361 nr. 414—415; *I D R*, III, 1, p. 73 nr. 47.

⁵⁴ *I D R*, III, 1, p. 75 nr. 51 d; N. Gudea, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 109; *Doina Benea*, *Din istoria militară a Moesiei Superior și Daciei*, p. 195.

⁵⁵ E. Popescu, op. cit., p. 361 nr. 416; *I D R*, III, 1, p. 73 nr. 46.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 361 nr. 417; *I D R*, III, 1, p. 72 nr. 45.

⁵⁷ N. Gudea, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 109.

⁵⁸ E. Popescu, op. cit., p. 359—360 nr. 413; *I D R*, III, p. 71—72 nr. 44—46.

⁵⁹ Or, XLII, 37, în *F H D R*, II, p. 210.

⁶⁰ D. Tudor, în *Istoria României*, I, p. 654; idem, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 152; M. Macrea, op. cit., p. 466; I. Barnea și O. Iliescu, op. cit., p. 93 etc.

⁶¹ M. Macrea, op. cit., p. 131.

⁶² *Despre zidiri*, IV, 6, 5, în *F H D R*, II, p. 465.

⁶³ O prezentare sintetică la D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 17 și urm.

Ad Mediam. Un detașament al legiunii a XIII-a Gemina⁶⁴.

Drobeta. O unitate a legiunii a XIII-a Gemina venită de la Pontes⁶⁵, un detașament al legiunii a V-a Macedonica⁶⁶, mai multe unități detașate de la Ad Aques⁶⁷ și Dierna⁶⁹ aparținând Daciei Ripensis, un *cuneus equitum Dalmatarum Divitensium*⁷⁰ și un *auxilium primorum Daciscorum*⁷¹. La lucrările de la Drobeta participă și garnizoana permanentă de acolo⁷² și pentru acestea — se pare — că au fost aduse materiale și din Panonia Secundară și din Noricum⁷³.

Hinova. Un detașament al legiunii a V-a Macedonica⁷⁴ (?), o unitate venită de la Diana⁷⁵ și o alta de la Drobeta⁷⁶.

Desa. O unitate a legiunii a XIII-a Gemina venită de la Ratiaria⁷⁷.

Sucidava. După reformele lui Diocletian și Constantin cel Mare acolo își are sediul un *praefectus legionis quintae Macedonicae*⁷⁸, ceea ce dovedește și existența unei garnizoane permanente. În secolele IV—V au fost aduse la Sucidava trupe din Dacia Ripensis și din Moesia Prima. Majoritatea acestora sint detașamente ale unor *legiones*. Astfel, din Dacia Ripensis, mai precis de la Oescus⁷⁹ și Varinia⁸⁰, au fost detașate unități ale legiunii a V-a Macedonica. Cele din Varinia se aflau sub comanda unui *praepositus ripae Variniae*⁸¹. Una dintre vexilațiile legiunii a V-a Macedonica era comandată de *Nu(merianus ?)*, *praepositus ripae*⁸², o alta, *sub cura* lui *Ro(mulus ?)*⁸³ și cohorta a IV-a, comandată de *Rom(ulus) p(rae)p(ositus)* aparținând — poate tot legiunii a V-a Macedonica⁸⁴, participă la lucrările efectuate acolo. O unitate a legiunii a XIII-a Gemina a fost detașată la Sucidava de la Pontes⁸⁵. Din Moesia Prima (probabil Vi-

⁶⁴ E. Popescu, *op. cit.*, p. 364 nr. 421.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 354 nr. 403.

⁶⁶ Doina Benea, în *Apulum*, 16, 1978, p. 202, var. I/1 și I/3 (nu este exclus ca ștampilele de acest tip să dateze din perioada Aurelian-Diocletian/Constantin cel Mare).

⁶⁷ E. Popescu, *op. cit.*, p. 355 nr. 405 ; Doina Benea, în *Apulum*, 16, 1978, p. 207.

⁶⁸ E. Popescu, *op. cit.*, p. 354—355 nr. 404 și p. 356 nr. 408 (?) ; Doina Benea, în *Apulum*, 16, 1978, p. 207.

⁶⁹ E. Popescu, *op. cit.*, p. 356 nr. 407 ; Doina Benea, în *Apulum*, 16, 1978, p. 207.

⁷⁰ *Notitia Dignitatum*, Or, XLII, 16, în *F H D R*, II, p. 211—212.

⁷¹ *Ibidem*, XLII, 24, în *F H D R*, II, p. 213.

⁷² E. Popescu, *op. cit.*, p. 355—356 nr. 406 ; Doina Benea, în *Apulum*, 16, 1978, p. 207.

⁷³ C. Petolescu, în *Akten des XI Internationalen Limeskongresses* Budapest, p. 297 și urm. ; idem, în *RESEE*, 18, 1980, I, p. 115 și urm.

⁷⁴ M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1930, p. 195—196.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 195.

⁷⁷ E. Popescu, *op. cit.*, p. 351 nr. 401.

⁷⁸ *Notitia Dignitatum*, Or, XLII, 39, în *F H D R*, II, p. 213.

⁷⁹ E. Popescu, *op. cit.*, p. 298—299 nr. 284.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 300 nr. 286.

⁸¹ *Ibidem*, p. 303—304 nr. 290.

⁸² *Ibidem*, p. 304 nr. 292.

⁸³ *Ibidem*, p. 299—300 nr. 285.

⁸⁴ Mai sus nota nr. 7.

⁸⁵ E. Popescu, *op. cit.*, p. 301 nr. 287.

minacium) a fost trimisă la Sucidava o formație a legiunii a VII-a Claudia, comandată de *Victorinus praepositus ripae* (?)⁸⁶ și o alta (probabil de la Sirmium sau Viminacium), constituită din „soldați — cărămidari“, aparținând aceleiași legiuni, comandată de un *magister in figlinis, F(lavivus?) Argutus*, subordonat lui *Ursacius (praepositus ripae)*⁸⁷, care participă la construcțiile de acolo. În afară de unitățile legiunilor amintite, din Dacia Ripensis au fost detașate la Sucidava o unitate de *equites Dalmati*⁸⁸ — mai apoi — un *cuneus equitum Dalmatarum*⁸⁹ de la Varinia și un *numerus equitum Constantinianorum*, probabil de la Utus⁹⁰. Incerte sînt unitățile cărora inscripțiile le indică numai locul de garnizoană (Oescus?, Varinia, Utus și Almus) sau numai provincia de care aparțin (Dacia Ripensis). Cu totul ipotetic se poate presupune că toponimul Oescus (?)⁹¹ indică vexilații ale legiunii a V-a Macedonica, Varinia⁹² unități ale aceleiași legiuni sau un *equitum Dalmatarum* ori un *cuneus equitum Dalmatarum*⁹³, *Utus*⁹⁴ unități ale legiunii a V-a Macedonica sau un *cuneus equitum Constantinianorum*⁹⁵ iar Almus⁹⁶ — poate — un *cuneus equitum Stablesianorum*⁹⁷. Menționarea provinciei — Dacia Ripensis⁹⁸ — poate indica o formație constituită din trupe diferite. Material de construcție, pentru diverse lucrări, a fost adus la Sucidava — se pare — din Noricum și Pannonia Secunda⁹⁹.

Daphne. Cel puțin pentru vremea lui Constantin cel Mare ar putea fi admisă prezența în această fortificație a două unități militare, *Constantini Defnenses* și *Balistarii Dafnenses*¹⁰⁰, trupe de *limitanei* transformați apoi în unități *comitatenses*¹⁰¹.

Fără îndoială, lista unităților militare care au staționat în fortificațiile nord-dunărene nu este completă. Nu cunoaștem, deocamdată, trupele care au staționat la Tibiscum, Moldova Veche, pe Insula Banului, la Puținei, Tismana-Batoși, Izvorul Frumos, Ostrovul Mare, Izvoarele, Bistreț, Turnu Măgurele, Piuța Pietrii și Barboși iar castrul de la Pietroasele are o situație aparte.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 301 nr. 288.

⁸⁷ Material epigrafic inedit.

⁸⁸ E. Popescu, *op. cit.*, p. 303 nr. 289 A.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 307—308 nr. 296 și *Notitia Dignitatum*, Or, XLII, 18.

⁹⁰ E. Popescu, *op. cit.*, p. 302 nr. 288 A și *Notitia Dignitatum*, Or, XLII, 21.

⁹¹ D. Tudor, *OR*³, p. 513 nr. 233; vezi însă C. Petolescu, în *SCIVA*, 37, 1986, I, p. 107 nr. 3.

⁹² E. Popescu, *op. cit.*, p. 302 nr. 289 și 304 nr. 291.

⁹³ Mai sus notele 88 și 89.

⁹⁴ E. Popescu, *op. cit.*, p. 305—306 nr. 293.

⁹⁵ *Notitia Dignitatum*, Or, XLII, 21.

⁹⁶ E. Popescu, *op. cit.*, p. 306 nr. 294.

⁹⁷ *Notitia Dignitatum*, Or, XLII, 19.

⁹⁸ E. Popescu, *op. cit.*, p. 307 nr. 295.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 308 nr. 297; C. Petolescu, în *Akten des XI Internationalen Limeskongresses*, p. 297 și urm.; idem, în *RESEE*, 18, 1980, I, p. 115 și urm.

¹⁰⁰ *Notitia Dignitatum*, Or, VIII, 45—46, în *F H D R*, II, p. 208—209.

¹⁰¹ M. Zahariade, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 391 și urm.; din contra A. Aricescu *op. cit.*, p. 164 și urm.

Constantin cel Mare, pînă pe la anul 328, a construit podul de peste Dunăre, dintre Oescus și Sucidava¹⁰² și — după războiul cu goții din anul 332 — a reanexat imperiului o parte din Banatul de astăzi¹⁰³ și teritoriul dintre Dunăre și „Brazda lui Novac” de Nord — după toate probabilitățile, cel puțin în parte — operă a sa¹⁰⁴. Concomitent, a fost refăcut drumul care, pornind de la Sucidava, mergea spre Romula¹⁰⁵. Se pare că li s-a permis goților să se așeze la est de fostul *limes Transalutanus* în calitate de *foederati*¹⁰⁶.

Teritoriile recucerite de Constantin cel Mare la nordul Dunării vor rămîne sub stăpînirea Imperiului pînă la anii 378—382, cu toată criza din anii 364—365 determinată de răscoala lui Procopius sprijinit de goți¹⁰⁷.

Ciocnirile huno-germanice din anul 376, urmate de trecerea goților în Imperiu și de răscoala acestora, precum și atacurile — repetate — ale hunilor și ale altor barbari la granița dunăreană a Imperiului, care se intensifică odată cu retragerea — în anul 381 — a lui Athanarich la sudul Dunării¹⁰⁸, au afectat nu numai stăpînirea romană în nordul fluviului ci și sistemul defensiv danubian. În aceste împrejurări fortificațiile de pe frontiera nord-dunăreană, ca și unele de pe malul drept al fluviului, au suferit distrugeri.

Deocamdată nu dispunem de repere cronologice pentru stabilirea momentului de sfîrșit al celor mai multe dintre fortificațiile nord-dunărene (Tibiscum, Pojejena, Moldova Veche, Șvinița, Dubova, Insula Banului, Tismana-Batoți, Izvorul Frumos, Izvoarele, Desa, Turnu Măgurele, Daphne, Piua Pietrii și Barboși).

La Hinova există două niveluri de distrugeri dintre care primul datează din perioada următoare anului 376¹⁰⁹. Situația este similară la Sucidava unde s-a putut preciza că nivelul de distrugere, de la sfîrșitul

¹⁰² D. Tudor, *OR*⁴, p. 416 și urm. cu bibl.

¹⁰³ E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 88—92.

¹⁰⁴ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 26—28 cu notele 83—88 pentru bibliografie la care se adaugă D. Tudor, *OR*⁴, p. 244 și urm.; M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 184—186; C. M. Vlădescu și colab., în *SMMIM*, 10, 1977, p. 79 și urm.; idem, în *SMMIM*, 11, 1978, p. 153 și urm.; idem, în *SMMIM*, 12, 1979, p. 148 și urm. Cercetările întreprinse de dr. C. M. Vlădescu în sectorul de est al „Brazdei lui Novac” de Nord dovedesc că acest val nu sfîrșește la Mizil, cum s-a crezut. După ce trece în apropierea castrului de la Pietroasele, „Brazda” continuă spre est pînă la albia rîului Buzău pe care, se pare, că o urmărește pînă la localitatea Sutești (jud. Brăila) de unde se îndreaptă spre localitățile Viziru și Lanurile (fost Golăsești) de unde, probabil, merge spre Dunăre (multumim călduros colegului Vlădescu pentru amabilitatea de a ne comunica rezultatele acestor cercetări). Noile investigații vin să confirme constatările de pe teren ale lui P. Polonic (cf. D. Tudor, *OR*⁴, p. 248—249).

¹⁰⁵ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 28 cu nota 89 pentru bibl. la care se adaugă D. Tudor, *OR*⁴, p. 422—423.

¹⁰⁶ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 28 cu nota 88 ptr. bibl.

¹⁰⁷ Amănunte la I. Barnea, *op. cit.*, p. 393 și urm. (în perioada anilor 367—369, unele refaceri, sau consolidări, la cetățile nord-dunărene).

¹⁰⁸ Socrates Scolasticus, *Istoria bisericească*, V, 10, 3, în *F H D R*, II, p. 221; Marcellinus Comes, *Cronica*, sub anul 381, în *F H D R*, II, p. 359.

¹⁰⁹ M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 202; idem, în *Drobeta*, IV, 1980, p. 83.

sec. al IV-lea, datează din perioada anilor 378—382¹¹⁰. Cele două fortificații au suferit distrugeri în contextul evenimentelor politice declanșate în această parte a Europei, după anul 376, ca urmare a migrației hunilor, evenimente care au culminat cu dezastrul de la Adrianopole din anul 378¹¹¹. Nu este exclus ca în aceleași împrejurări să fi fost distruse — spre sfârșitul sec. al IV-lea — și fortificațiile de la Kuvín (ultimele monede de la Valentinian II)¹¹², Gornea¹¹³, Ad Mediam (monede de la Valens¹¹⁴), Puținei (monede de la Valentinian¹¹⁵) și Ostrovul Mare (monede, de asemenea, de la Valentinian I și Valens¹¹⁶), iar castrul de la Pietroasele este posibil să fi fost părăsit — definitiv — în anul 381¹¹⁷.

După ce Theodosius I a reușit să restabilească, în anul 382, situația din Peninsula Balcanică¹¹⁸, au fost luate măsuri pentru întărirea graniței dunărene, amenințată de cetele hunice aflate în continuă mișcare, prin refacerea unora dintre fortificațiile distruse și sporirea numărului de ostași din acestea¹¹⁹. Printre cetățile refăcute, începînd cu circa — anul 383 —, în nordul Dunării se numără Hinova¹²⁰ și Sucidava¹²¹. Presupunem că tot acum, a fost refăcută și fortificația de pe Insula Sapaja¹²². După această dată Imperiul va face eforturi mari pentru menținerea — cel puțin — a „capetelor de pod” din nordul fluviului.

Arheologic, a fost constatat un nivel de distrugeri din prima jumătate a sec. al V-lea în fortificațiile de pe Insula Sapaja, de la Dierna, Drobeta, Hinova și Sucidava. Sfârșitul fortificației de pe Insula Sapaja a fost datat la începutul sec. al V-lea¹²³. Ultimele monede descoperite în acest nivel de distrugere la Dierna sînt din anii 395—402¹²⁴, la Drobeta de la Arcadius (anii 395—408)¹²⁵, la Hinova, din anii 402—408¹²⁶ iar la

¹¹⁰ O. Toropu și C. Tătulea, în *op. cit.*, p. 115 și urm.

¹¹¹ I. Nestor în *Istoria României*, I, 1960, p. 694 și urm.; I. Barnea, *op. cit.*, p. 399 și urm.; L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannonies*, Budapesta, 1969, p. 37 și urm.

¹¹² D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 175.

¹¹³ N. Gudea, în *Actes Mamaia*, p. 174; idem, în *SMMIM*, 10, 1977, p. 47—48; idem, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 108 (aici se pronunță pentru anii 380—390).

¹¹⁴ E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 72—73.

¹¹⁵ N. Gudea, în *Actes Mamaia*, p. 178; idem, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 110.

¹¹⁶ E. Chirilă și colab., *op. cit.*, p. 74; M. Davidescu și I. Stîngă, comunicare, Deva, 1986.

¹¹⁷ Mai sus nota 39.

¹¹⁸ G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat Byzantin* (trad. française par J. Gouillard) Paris, 1956, p. 79 și urm.

¹¹⁹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 405—406.

¹²⁰ M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 202.

¹²¹ O. Toropu și C. Tătulea, în *op. cit.*, p. 122—123.

¹²² Ljubica Zotović și V. Kondić, în *op. cit.*, p. 200.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Maria Chișescu și Gh. Poenaru-Bordea, în *B S N R*, LXXXV—LXXXVI (1981—1982), nr. 129—130, București, 1983, p. 169—208.

¹²⁵ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 34 și 210.

¹²⁶ M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 202; Gh. Poenaru-Bordea și M. Davidescu, *Date preliminare privind circulația monetară în capul de pod nord-dunărean Hinova*, comunicare la Simpozionul de numismatică, Craiova, mai 1984; M. Davidescu și I. Stîngă, în *Drobeta*, 6, 1985, p. 75 și urm.

Sucidava ultima monedă este o emisiune din anii 425—450¹²⁷. După toate probabilitățile, fortificațiile de pe Insula Sapaja, Dierna, Drobeta și Hinova au fost distruse în urma atacurilor hunilor din anii 408—409¹²⁸ sau 422¹²⁹, date la care au putut fi distruse și cele de la Vrșac (ultimele monede de la Theodosius I¹³⁰), Palanka (monede de la Theodosius al II-lea¹³¹) și Bistreț (monede de la Arcadius¹³²). Sucidava a supraviețuit acestor evenimente, probabil, pînă pe la anul 447 cînd a fost distrusă, de asemenea, de huni¹³³.

După distrugerea fortificațiilor nord-dunărene, în prima jumătate a sec. al V-lea, stăpînirea romană asupra ripei nordice a fluviului va înceta pentru o vreme.

O retrospectivă a celor prezentate mai sus permite cîteva concluzii.

Sucidava se afla, aproximativ, la jumătatea distanței dintre granița sudică a Pannoniei Secunda și vărsarea Dunării în Marea Neagră. Această fortificație era plasată, de asemenea, aproximativ la limita dintre provinciile Moesia Prima și Dacia Ripensis — pe de o parte — și Moesia Secunda și Scythia Minor — pe de alta. Din punct de vedere topografic Sucidava ocupă un punct central în sistemul de apărare nord-dunărean al celor patru provincii. Cele mai numeroase trupe, cunoscute pînă în prezent, au staționat, în secolele III—V, la Sucidava unde își are sediul un *praefectus* al legiunii a V-a Macedonica. Aici a fost construit un pod peste Dunăre și de la Sucidava a început refacerea drumului care pătrundea — adînc spre nord — în teritoriul dintre Dunăre și Carpați. Sucidava, grație posibilităților defensive, a rezistat mai mult decît celelalte fortificații nord-dunărene.

Toate acestea dovedesc importanța deosebită a Sucidavei în cadrul sistemului strategic defensiv al limesului danubian în epoca romană tîrzie, ea fiind o adevărată „*regina castrorum*“ pentru cetățile nord-dunărene ale acelor vremuri.

În epoca paleobizantină unele dintre cetățile nord-dunărene vor fi refăcute iar altele vor fi construite din nou, în condițiile revenirii stăpînirii Imperiului la nordul fluviului.

Începînd de la granița sudică a Pannoniei Secunda și pînă la Marea Neagră, Procopius enumeră, pe malul stîng al Dunării, mai multe fortificații refăcute sau ridicate din nou în vremea lui Justinian. Prima dintre acestea este Litterata. Apoi sînt amintite mai „multe ...fortărețe...

¹²⁷ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 33 și notele 118—120.

¹²⁸ Sozomenos, *Istoria bisericească*, IX, 5, 1—5, în *F H D R*, II, p. 229—231; cf. și O. Toropu, *Romanitatea*, p. 33 cu nota 114 ptr. bibl.

¹²⁹ Marcellinus Comes, *Cronica*, sub anul 422, în *F H D R*, II, p. 361.

¹³⁰ D. Protase, *op. cit.*, p. 178.

¹³¹ *Ibidem*, p. 171.

¹³² O. Toropu, *Romanitatea*, p. 205.

¹³³ *Ibidem*, p. 34.

construite din temelii¹³⁴, dar nenominalizate, Theodora (care n-ar fi fost refăcută), Sykibida și Daphne¹³⁴.

Identificarea cetății Zernes, amintită de Procopius, cu Dierna¹³⁵ nu poate fi acceptată deoarece aceasta este inserată printre fortărețele din sudul Dunării¹³⁶. Pe de altă parte, dacă acceptăm identificarea fortărețelor Pincum cu Veliko Gradiște, Cuppis cu Golubac și Novae cu Česava¹³⁷ înseamnă că Litterata nu poate fi identificată cu Palanka cum s-a crezut¹³⁸, locul acesteia trebuind să fie căutat în jurul actualei localități Gornea, deoarece Litterata este plasată de Procopius, pe malul stîng al Dunării, în fața cetății Novae¹³⁹. Destul de incerte sînt știrile lui Procopius privitoare la Theodora (Drobeta)¹⁴⁰.

Informațiile lui Procopius sînt confirmate, în parte, de *Novela XI-a*. Din aceasta aflăm că „amîndouă tărmlurile Dunării sînt populate acum de cetăți ale noastre și atît Vimminacium cît și Recidiva și Litterata, care se găsesc dincolo de Dunăre, au fost supuse din nou stăpînirii noastre...”¹⁴¹. Recidiva a fost identificată cu Arcidava (Vărădia)¹⁴² sau cu Sucidava (Celei)¹⁴³.

Procopius amintește — în nordul Dunării — și cetatea Turris care, în vremea lui Justinian, era părăsită¹⁴⁴. Această fortificație a fost identificată cu Turnu Măgurele¹⁴⁵, Barboși-Dinogetia¹⁴⁶ sau Tyrasul de la gurile Nistrului¹⁴⁷.

Au fost considerate „capete de pod” (în sensul de fortificații), din secolul VI-lea, ale Imperiului în nordul Dunării, Dierna¹⁴⁸ și Turnu Măgurele¹⁴⁹. Am arătat, cu alt prilej, că cercetările arheologice de la Orșova și de la Turnu-Măgurele n-au surprins un nivel de reconstrucții sau construcții din epoca paleobizantină¹⁵⁰.

¹³⁴ Procopius, *Despre zidiri*, IV, 6, 3—5, 15—18, 34—35 ; IV, 7, 7—8, în *F H D R*, II, p. 463—469.

¹³⁵ D. Tudor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 661 ; idem, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 19—22, cu bibl. de la p. 23 ; idem, *OR*¹, p. 456 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 469.

¹³⁶ Procopius, *Despre zidiri*, IV, 6, 5, în *F H D R*, II, p. 465.

¹³⁷ *Ibidem*, IV, 6, 1—4, în *F H D R*, p. 463—465 ; pentru identificare, mai nou, N. Gudea, în *Drobeta*, 5, 1982, p. 107 nr. 16, 18 și 20.

¹³⁸ D. Tudor, *Istoria României*, I, 1960, p. 661 ; idem, *OR*¹, p. 466 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 469.

¹³⁹ Procopius, *Despre zidiri*, IV, 6, 3, în *F H D R*, II, p. 463—465.

¹⁴⁰ *Ibidem*, IV, 6, 15—18, în *F H D R*, II, p. 465 ; discuția textului la M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 220 și urm.

¹⁴¹ *Justinian Novellae*, XI, 2, în *F H D R*, II, p. 379.

¹⁴² M. Macrea, *op. cit.*, p. 469.

¹⁴³ D. Tudor, *OR*¹, p. 466.

¹⁴⁴ Procopius, *Despre războaie*, VII, 14, 32—34, în *F H D R*, II, p. 443 și 445.

¹⁴⁵ Mai nou, D. Tudor, *OR*¹, p. 308 și 461.

¹⁴⁶ Maria Comșa, în *Istoria României*, I, 1960, p. 731.

¹⁴⁷ Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981, p. 19.

¹⁴⁸ Mai sus nota 135.

¹⁴⁹ Supra, nota 145.

¹⁵⁰ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 36 și notele 143 și 147.

Oricum, din informațiile scrise reiese că, în epoca paleobizantină, au fost construite sau reconstruite, pe malul stîng al Dunării, mai multe fortificații dintre care au fost precizate Recidiva, Litterata, Sykibida și Daphne. Numai Sykibida poate fi identificată, cu un grad mai mare de certitudine, cu Sucidava-Celei¹⁵¹.

Cercetările arheologice întreprinse pe același mal al fluviului au scos la iveală ruinele unor fortificații paleobizantine pe Insula Sapaja¹⁵² și pe Insula Banului¹⁵³, la Drobeta¹⁵⁴ și Sucidava¹⁵⁵. Nici una dintre acestea n-a fost construită din nou ci este vorba de refacerea fortificațiilor vechi distruse de huni.

În actualul stadiu al cercetărilor putem afirma că în epoca paleobizantină existau în nordul Dunării fortificații aparținînd Imperiului la Recidiva, Litterata, Daphne și alte cîteva nenominalizate, toate cunoscute din izvoarele scrise dar neidentificate sigur pe teren și necercetate, precum și pe Insula Sapaja și Insula Banului, la Theodora-Drobeta și Sykibida-Sucidava, acestea fiind cercetate prin săpături arheologice.

După Procopius, Litterata, Sykibida-Sucidava și Daphne ar fi fost construite în vremea lui Justinian, iar din *Novela XI-a*, știm că la 16 aprilie 535 fortificațiile Recidiva, Litterata și altele — nenominalizate — erau deja construite¹⁵⁶.

Coroborîndu-se aceste informații cu rezultatele cercetărilor arheologice s-a ajuns la concluzia că refortificarea malului stîng al Dunării este opera lui Justinian¹⁵⁷ cu excepția Sucidavei unde lucrările de refacere a cetății ar fi început în vremea lui Justin I fiind continuate de Justinian¹⁵⁸.

Avînd în vedere faptul că, după distrugerile din prima jumătate a sec. al V-lea, atît la Drobeta cît și la Sucidava — în nivelurile de refacere din epoca paleobizantină — primele monede descoperite sînt emisiuni din vremea lui Anastasios I — și judecînd lucrurile prin prisma amplei activități edilitare din vremea acestui împărat¹⁵⁹ — am afirmat că n-ar fi exclus ca lucrările de refacere a celor două fortificații din nordul Dunării să fi început în vremea lui Anastasios I și că întreaga operă de întărire a frontierei nord-dunărene s-a încheiat pînă la 16 aprilie 535¹⁶⁰. De altfel este bine cunoscută opera de întărire a cetăților din Scythia Minor în vremea acestui împărat¹⁶¹, iar fortificațiile paleobizantine de la

¹⁵¹ Mai nou, D. Tudor, *OR*⁴, p. 459.

¹⁵² Ljubica Zotović și V. Kondić, în *op. cit.*, p. 201 și 223.

¹⁵³ M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 206 și urm. și p. 226 (vezi și nota 13 din prezenta).

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 219 și urm. (vezi și nota 14 din prezenta).

¹⁵⁵ D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 128 și urm.; idem, *OR*⁴, p. 456 și urm.

¹⁵⁶ Mai sus notele 134 și 141.

¹⁵⁷ M. Macrea, *op. cit.*, p. 469; D. Tudor *OR*⁴, p. 456 și urm.; M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 220 și urm.

¹⁵⁸ D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 129—130; idem, *OR*⁴, p. 461.

¹⁵⁹ I. Barnea, în *op. cit.*, p. 410 cu nota 23.

¹⁶⁰ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 36—37.

¹⁶¹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 411.

Dunărea iugoslavă, aproape în totalitate, au fost refăcute în perioada Anastasios I—Justinian¹⁶². Nu avem încă date arheologice și numismatice pentru a stabili momentul refacerii cetății de pe Insula Sapaja și de pe Insula Banului care — fără îndoială — trebuie căutat înainte de anul 535.

Spre deosebire de perioada secolelor III—V, acum Imperiul se va limita la controlul malului stîng al Dunării.

Cercetările arheologice întreprinse la Drobeta¹⁶³ și Sucidava¹⁶⁴ au identificat două faze de locuire din epoca paleobizantină. O delimitare cronologică, precisă, a celor două faze încă nu a fost făcută. Prima fază este posibil să se fi încheiat pe la anii 586—587 cînd avarii au distrus fortificațiile de pe malul drept al Dunării, atacurilor lor asociindu-se și slavii¹⁶⁵ aflați la nordul Dunării de Jos. A doua fază începe — probabil — pe la anii 592—593 odată cu declanșarea — de către Imperiu — a războiului, de mari proporții, împotriva slavilor și avarilor, prilej cu care armatele bizantine ajung în nordul Dunării și obțin unele victorii asupra slavilor¹⁶⁶. Desigur, această încadrare cronologică este cu totul provizorie putînd fi formulate și alte soluții¹⁶⁷.

Ultimele monede descoperite la Drobeta și Sucidava, care sînt emise spre sfîrșitul domniei lui Maurikios Tiberios (la Sucidava sînt din anii 596—597), precum și nivelurile de distrugere de la sfîrșitul sec. al VI-lea, constatate arheologic în aceste cetăți și în cele de pe Insula Sapaja și Insula Banului, dovedesc distrugerea lor, pe la anul 600, de către avari și slavi și lichidarea stăpînirii bizantine în nordul Dunării¹⁶⁸. Probabil în aceeași vreme și în aceleași condiții și-au încetat existența și celelalte fortificații paleobizantine din nordul Dunării, la care fac aluzie, fără a le preciza, textele antice.

Concepția după care teritoriul fostei Dacii Traiane constituia — și după părăsirea oficială a provinciei — *un solum romaniae*, care — dacă nu *de facto*, dar totdeauna *de jure* — aparținea Imperiului va persista pînă tirziu în vremea lui Justinian și a lui Maurikios Tiberios¹⁶⁹. Această concepție reflectă, de fapt, realitățile istorice de la Dunăre și Marea Neagră din perioada secolelor III—VI, concretizate — printre altele — în uimitoarea perseverență de a fi păstrate, cu mari eforturi și sacrificii, în granițele — uneori reale, alteori invizibile — ale Imperiului teritoriile nord-dunărene.

¹⁶² Ljubica Zotović și V. Kondić, în *op. cit.*, p. 201.

¹⁶³ M. Davidescu, *Drobeta*, Craiova, 1980, p. 226.

¹⁶⁴ O. Toropu și colab., *Șantierul arheologic Sucidava (campania din anul 1982)*, comunicare la „A XVII-a sesiune anuală de rapoarte”, Ploiești, 24—25 martie 1983.

¹⁶⁵ Theophylactus Simocatta, *Istori*, I, 8 și II, 10—15; Theophanes Confessor, *Cronographia*, sub anul 587, în *F H D R*, II, p. 535—539 și 603—605.

¹⁶⁶ Theophylactus Simocatta, *op. cit.*, VI, 6—7 și VII, 1—5; Theophanes Confessor, *op. cit.*, sub anii 592—597, în *F H D R*, II, p. 541—543 și 605—611.

¹⁶⁷ Pentru Drobeta, cf. O. Toropu, *Romanitatea*, p. 37.

¹⁶⁸ Ibidem, Ljubica Zotović și V. Kondić, în *op. cit.*, p. 201.

¹⁶⁹ O. Toropu, *Romanitatea*, p. 14—15 și notele 10—11 ptr. izvoare.

Mentținerea stăpînirii romane la nordul Dunării după anii 274—275 și pînă la jumătatea sec. al V-lea și revenirea stăpînirii bizantine în aceste părți începînd cu finele sec. al V-lea și pînă pe la anul 600 au avut o importanță deosebită, atît pentru Imperiu cît și pentru destinele romanității din nordul fluviului. În aceste condiții securitatea provinciilor sud-dunărene a sporit considerabil, s-a asigurat o activitate normală flotei dunărene și a fost posibilă întreținerea unor strînse relații, pe diverse planuri, între Imperiu și populațiile de la nordul Dunării. Totodată, prezența Imperiului — în epoca romană tîrzie și paleobizantină — la nordul Dunării a constituit garanția politică, militară și juridică a permanenței de viață daco-romană în aceste părți și a creat condițiile economice, politice și cultural-spirituale în contextul cărora a continuat procesul de romanizare a populației locale nord-dunărene și s-a consolidat romanitatea tîrzie de aici.

ABREVIERI

- Acta MN — Acta Musei Napocensis, Cluj (-Napoca).
 Actes Mamaia — Actes du IX-e Congrès International d'Études sur les frontières romaines, Mamaia, 1972, București, Köln-Wien, 1974.
 B S N R — Buletinul Societății Numismatice Române.
 C I L — Corpus Inscriptionum Latinarum, III, Berlin, 1873—1902.
 F H D R — Fontes historiae daco-romanae, București.
 I D R — Inscriptiile Daciei Romane, III, 1, București, 1977.
 OR³ — Oltenia Romană, ediția III-a, București, 1968.
 O R⁴ — Oltenia Romană, ediția IV-a, București 1978.
 R I R — Revista Istorică Română, București.
 Romanitatea — Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică, Craiova, 1976.
 S C I V — Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie) București.
 S M M I M — Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București.
 T I R — Tabula Imperii Romani.
 RESEE — Revue des études sud-est européennes, Bucarest.

TOMA RĂDULESCU

UN NOU LOT DIN TEZAURUL MONETAR DE LA BIZDINA — DOLJ (SECOLELE XIV—XV)

În anul 1981, a fost prezentat un tezaur monetar descoperit la Bizdina foarte important pentru istoria numismaticii Țării Românești din perioada anilor 1396—1420, perioadă care acoperă a doua parte a domniei lui Mircea cel Mare (1386—1418) și domnia fiului său Mihail (1418—1420) și care avea în compoziție 27 piese (25 ducați emiși de Mircea cel Mare, toți tipul „cu efigie“ și 2 ducați emiși de Mihail)¹. După apariția acestui studiu colecția de numismatică a secției de istorie a Complexului muzeal județean Dolj s-a mai îmbogățit cu 25 de exemplare din același tezaur. În anul 1982, în urma donației făcute de Liceul „Frații Buzești“ din Craiova s-au mai adăugat 3 exemplare de ducați de la Mircea cel Mare, iar arheologul Corneliu Tătulea, care efectuează săpături arheologice în perimetrul cetății și așezării geto-dacice de la Bizdina a mai colectat în anul 1983 14 exemplare, toate emisiuni Mircea cel Mare, dintre care 13 ducați și un ban necunoscut pînă acum. În anul 1984 același cercetător a mai reușit să recupereze încă 7 exemplare, toți ducați emiși de Mircea cel Mare². Ținînd cont de numărul pieselor intrate ulterior publicării tezaurului în colecția numismatică, pentru a avea o imagine mai clară asupra acestuia în forma în care se păstrează acum, am considerat necesar să prezentăm în totalitate catalogul acestuia. Clasificarea în catalog cuprinde în afară de caracteristicile generale ale reprezentărilor heraldice și iconografice, formele în care se prezintă legendele pieselor, inclusiv modul de distribuire al lor la avers sau revers, pornindu-se de la redările considerate corecte pentru a se ajunge la variante, care se datorează în principal unor erori cum sînt: alunecarea ștanței, inversarea unor litere etc. și care sînt de fapt excepții.

Constatăm că noile loturi nu cuprind nici o emisiune de la Mihail I, ceea ce, luat separat, ar fi putut deforma concluziile noastre referitoare la punctul final al acumulării tezaurului. Sintetizînd toate loturile, ob-

¹ A se vedea Toma Rădulescu, *Oltenia. Studii și comunicări*, 3, 1981, p. 89—95.

² Mulțumim și pe această cale colegului C. M. Tătulea care ne-a pus la dispoziție întregul lot de monezi descoperit de dînsul.

³ Pentru clasificarea emisiunilor din tezaur am folosit lucrarea lui O. Ilescu, *Cu privire la problema realizării unui „corpus“ al monedelor feudale românești*, S.M.I.M. I, 1956, p. 285—323.